i förteckningarna. Vid närmare granskning skall man dock finna att de två röda sammetsstolorna från 1620 nästa gång upptagits som en röd och brun — »violbrun» var en på 1600-talet ofta använd beteckning för violett. Det råder knappast tvivel om att vår stola förskriver sig från medeltiden, ehuru den väl ej, som Agnes Branting velat göra gällande, tillhör den äldre medeltiden. På densamma finnas intressanta lämningar av en knypplad ornering i guld och silvertråd, vilken knappast synes mig kunna dateras tidigare än 1400-talets slut eller 1500-talets början.

Bland de andra föremålen är den här avbildade bokdynan värd uppmärksamhet. Den är av röd, nu hårt blekt och mycket trasig sidenatlas med vackert broderi av guld och silvertråd. Vapnen och initialerna hänföra sig till den mångbetrodde kommissarien i Gustav II Adolfs baltiska krig, kammarrådet m. m. Måns Månsson Palm och Hans hustru Ebba Wildeman, dotter till ståthållaren i Viborg m. m. Arvid Tönneson Wildeman. Måns Palm dog barnlös 1644 och begravdes i Sigtuna Mariakyrka, där även ett epitafium uppsattes till hans minne. Säkerligen har hustrun, som överlevde honom i många år, låtit utföra den vackra dynan till hans minne.

---

1) För de liturgiska plaggen se *Agnes Branting,* Textil skrud i svenska kyrkor, Stockholm 1920.

2) Alberts verksamhet som pärlstickare behandlad av *Agnes Branting* och *Andreas Lindblom,* Medeltida vävnader och broderier i svenska kyrkor, I, 1928, samt av *A. Geijer* i Fornvännen 1928 och Upland 1941.

3) *Agnes Branting,* Medeltida stola med knypplad ornering, i Fataburen 1907.

DE MEDELTIDA SKULPTURERNA
I MARIAKYRKAN

av *Rune Norberg*

Genom Örebro mötes beslut år 1529 blevo församlingarna i Sigtuna sammanslagna och fingo en gemensam kyrka. Att det just blev dominikanerklostrets Mariakyrka som utvaldes för detta ändamål berodde säkerligen på att den var rymligast och ljusast och sålunda mest motsvarade den nya tidens krav. De övriga kyrkorna i staden lämnades att förfalla och trots Johan III:s nitiska restaureringar 1586 och enstaka ansatser från prästerskapets sida under 1600-talets början har ju också förfallet nått så långt, att man för flera av kyrkorna inte ens med absolut säkerhet kan avgöra var de legat.

Vad som genom de många kyrkornas försvinnande gått förlorat ifråga om medeltida kyrklig konst av alla slag kan man lätt föreställa sig. Lika väl som flera av kyrkobyggnaderna själva tillhört de förnämsta i landet på sin tid och bildat epok inom ärkestiftets byggnadskonst, så måste också utsmyckning och inventarier ha varit förebildliga och av stor betydelse. Särskilt gäller detta naturligtvis den äldre medeltiden. Här måste vi dock räkna med att en betydande del av kyrkornas skatter plundrats eller bränts redan vid stadens förstöring 1187. Det som nu finnes kvar i Sigtuna av medeltida kyrklig bildkonst är — frånsett jordfynden — bevarat i Mariakyrkan och har förmodligen alltid tillhört denna kyrka, även om man inte alldeles får förbise möjligheten av att några enstaka bil-

der kunnat överflyttas från någon av de ursprungliga församlingskyrkorna eller andra kyrkor.

Århundradena ha farit varsamt fram med Mariakyrkan. Byggnaden är föga förändrad sedan 1200-talet, då den kom till.[1]) Av kalkmålningar ha bevarats prov i ärkebiskop Jarlers gravmonument från 1250-talet, de hittills äldsta kända i Uppsverige. Även epitafiemålningarna i koret för ärkebiskop Petrus Filipsson (död 1341) äro trots sitt hårt restaurerade och kompletterade skick av utomordentligt intresse.[2]) Bättre bevarade äro valvmålningarna i kyrkans västra del, också från 1300-talet och av samma nordtyska grupp som är så rikt företrädd i Strängnäs domkyrka. Om måleriet sålunda representerar de två första seklerna av klostrets tillvaro så är den bevarade skulpturen i stället helt och hållet tillkommen under 1400-talet. Det är beklagligt att de äldre träskulpturerna försvunnit. Att sådana funnits redan under 1200-talet måste man förutsätta. Åtminstone kunna vi räkna med ett Mariaskåp på högaltaret och ett krucifix på korskranket, som skilde klosterbrödernas och lekmännens del av kyrkan från varandra. Maria var ju klostrets speciella skyddshelgon och borde därför ha sin plats på högaltaret, som hon ju åter har i våra dagar. Ett krucifix borde finnas i varje kyrka och alldeles speciellt i denna, eftersom klosterkyrkans mest berömda relik var ett stycke av Kristi kors. Ofta återgiven är ju den skrivelse från biskop Lars år 1259, där avlat och andra förmåner utlovades dem som vissa dagar besökte mässan vid Helga Korsets altare.[3])

Under slutet av medeltiden utökades antalet altaren här som annorstädes. Vid 1600-talets början funnos enligt Aschaneus[4]) ännu tre altaren, »ett i choren, 2 uthanföre». Säkerligen ha många fler, ehuru mindre altareanordningar funnits. Så hade t. ex. S:t Nikolaus och S:ta Katarina sina altaren och det är ganska troligt att Erik den helige också hade ett eget altare, ty reliker av honom tillhörde klosterkyrkans förnämsta dyrbarheter. Måhända har också den nedan behandlade Corpus Christi eller Helga Lekamensbilden haft ett altare o. s. v. Men det hände stundom att flera helgon fick samsas om ett gemensamt altare, varför vi inte alltför säkert kunna dra några slutsatser ur förekomsten av altarbilder, vilka för

övrigt måste ha varit många fler än vi nu känna till. De äldsta bevarade inventarieförteckningarna äro märkvärdigt tysta ifråga om de gamla kultbilderna. Likaså ha de talrika äldre sigtunaforskarna endast i förbigående observerat vissa av de gamla bilderna, särskilt altarskåpen och det lilla bystrelikvariet, medan de med stor noggrannhet behandlat t. ex. de många gravminnena. Endast i ett fall få vi upplysning om ett nu av allt att döma försvunnet konstverk, nämligen en på två sidor målad ektavla med framställning av »Ecce homo» och Yttersta domen.[5]) Kyrkoherden Lars Norelius, som 1754 började sin utförliga beskrivning och sammanställning av äldre uppgifter, säger om de övriga bilderna kort och gott: »Några stycken gamla träbilder stå här och der ikring kyrkan, som man ej håller mödan wärdt att uppräkna — — —». Även i senare tid har intresset för dessa gamla bilder varit minimalt både från forskning och allmänhet, vilket väl delvis berott på att de flesta av de mindre bilderna äro så högt uppflugna på sina pelare, att man gärna förbiser dem.

Vad som nu finnes kvar av medeltida träskulpturer är först och främst altarskåpen till de båda huvudaltarena, högkorets Mariaaltare och Helga Korsets altare, som var det förnämsta i lekmännens del av kyrkan och säkerligen haft sin plats i långhusets östra del framför korskranket. Av dessa är högaltarskåpet med framställning av Marie kröning, det utan tvekan konstnärligt värdefullaste.[6]) Det hör till de förnämsta alstren av nordtysk konst från 1400-talets början, som bevarats i Sverige och är dessutom omkr. 1480 kompletterat och försett med målningar av en till namnet känd konstnär, nämligen Bertil målare.[7]) Detta altarskåp är emellertid så värdefullt att det måste bli föremål för en utförlig behandling, som av utrymmesskäl kommer att göras i en följande årgång av denna tidskrift. Det andra, till kvaliteten något enklare altarskåpet med Kristus på korset som huvudbild och nu placerat i kyrkans sydvästra del, kommer också att behandlas i samband med högaltarskåpet, liksom det stora senmedeltida triumfkrucifixet, som nu hänger i koret.

En annan skulptur av speciellt intresse ur klostrets och kyrkans historia, nämligen den stora bilden av S:t Dominicus, ordensstif-

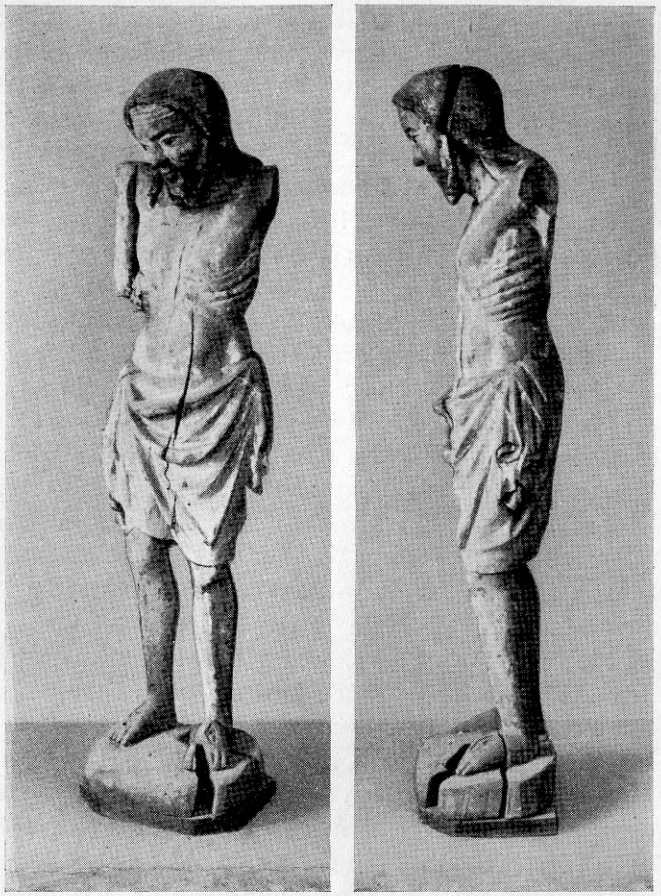

Fig. 1. Helga Lekamensbilden i Mariakyrkan.

taren, är redan känd och avbildad[8]) och bör inte ånyo behandlas förrän den genom en välbehövlig konservering blivit befriad från övermålningar och andra förvanskningar, så att man kan bilda sig en rättvisare uppfattning om dess konstnärliga värde. Men även om behandlingen av dessa nu nämnda bilder måste uppskjutas ha vi en rad andra av lika stort intresse att presentera och då först och främst den Kristusbild som nu är placerad på utsidan av den sydvästligaste pelaren i långhuset samt relikvariebysten.

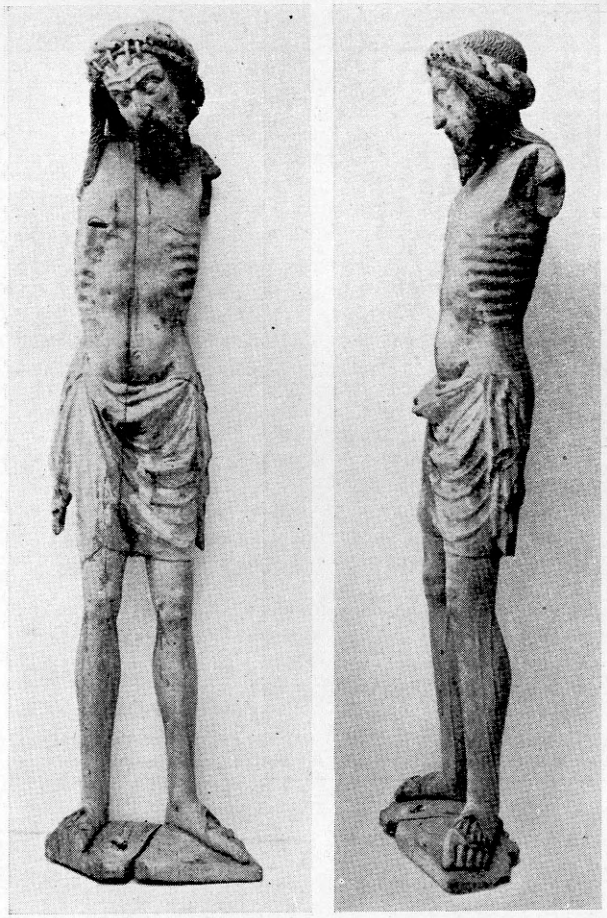

Fig. 2. Helga Lekamensbilden i Vadstena.

EN BIRGITTINSK KRISTUSBILD.

Denna skulptur framställer Kristus visande sina sår efter döden (fig. 1), alltså en »Corpus Christi» eller på svenska Helga Lekamen,[9]) och har många motsvarigheter i svenska kyrkor. Intresset för just denna typ av Kristusbilder nådde under slutet av medeltiden sin höjdpunkt i hela Västerlandet. Från mitten av 1400-talet överflyttades intresset på ett speciellt motiv av närbesläktad art,

Fig. 3 Detalj av Helga Lekamensbilden i Mariakyrkan.

nämligen den s. k. Gregorii mässa, som i legendarisk form och dramatisk tillspetsning återgav ett av de tillfällen då Kristus i senare tid framträtt i lidandets gestalt för att övertyga de klentrogna om att han verkligen tog gestalt i mässans vin och bröd. Bakgrunden till populariteten hos de båda nämnda och flera andra besläktade bildtyper är givetvis av kyrkohistorisk natur. Det är transubstantiationsläran, som efter Lateransynoden 1215 och framförallt under 1300-talet stod i förgrunden av intresset, och som behövde illustreras på ett för alla gripbart sätt. Ämnet är intressant och kan studeras även på enbart svenskt material, men det skulle föra för långt att här närmare gå in på dessa förhållanden.

Helga Lekamensbilden i Sigtuna gör vid hastigt påseende inte nå-

got djupare intryck. Den är icke något betydande konstverk. Men om vi närmare betrakta den för att få hållpunkter för ett fastställande av dess tillkomsttid, så framträder en egendomlig dualism mellan själva ytan — både formgivning och färg, som i ganska stor utsträckning är bevarad — och bildens ikonografiska och stilistiska huvuddrag. Hudens färg är ganska naturligt återgiven, utan makabra överdrifter, och ansiktsuttrycket är ganska bekymrat, men snarare besinnande och tankfullt än uppfyllt av smärta. Hår och skägg äro framställda med en viss naturalistisk frihet, även om man här och var i detaljerna, t. ex. på den länk av håret som faller ned på högra skuldran, kan se spår av en ålderdomligare stil med ornamentalt utförda detaljer. Allt det nu nämnda talar för att bilden är utförd tidigast under tiden 1450—75. Däremot äro så gott som samtliga andra egenskaper hos skulpturen av äldre slag. De representera engelbrektstidens ideal. Så är t. ex. förhållandet med proportioner, ställning och ländklädets drapering. Detta kan endast förklaras på ett sätt, och det är, att Sigtunabilden är utförd under 1400-talets tredje fjärdedel, men att den återger en äldre skulptur. Ett sådant fenomen är ingalunda ovanligt i den medeltida konsten, det ger ofta extra hårda tankenötter att knäcka för konsthistoriker som syssla med denna tid. Särskilt berömda och undergörande bilder kopierades mer eller mindre exakt, stundom flera århundraden efter originalets tillkomsttid. Så ha t. ex. madonnabilder av 1100-talstyp här i Sverige i åtskilliga fall kopierats ännu under 1400-talets senare hälft.

I vårt speciella fall är det så lyckligt ställt, att man kan peka på ett bestämt konstverk som förebild för Kristusbilden i Sigtuna. Urbilden måste nämligen ha varit en skulptur av samma slag som den kända Helga Lekamensbilden i Vadstena klosterkyrka (fig. 2), en av de konstnärligt värdefullaste Kristusbilder som bevarats i vårt land och därtill troligen utförd i Vadstena av en birgittinsk mästare omkr. 1430.[10]) Denne mästare bör, som jag sökt visa, vara svensk med nordtysk skolning och då framförallt med anknytningar till Danzigs Tyska ordenslandets konst, även om Lübeck inte helt får lämnas ur räkningen.

Låt oss jämföra de båda bilderna.[11]) Frånsett Sigtunaskulpturens

grövre och liksom hoptryckta proportioner och den mera naturalistiska behandlingen av själva ytan äro likheterna många och slående: ställningen, hårets fall (särskilt tydligt framträder detta baktill), midjans form, den kupiga magen och en karakteristisk detalj som teckningen av naveln i form av två uppochnedvända U. Direkt överensstämmelse visa också pannans fåror och det U-formiga vecket vid näsroten samt de rombiska spiksåren på fötterna, ehuru kopian här uppvisar en förenkling. Också ländklädets drapering är mycket nära överensstämmande, och denna både ifråga om komposition och detaljer mycket 1300-talsmässiga anordning är så pass ovanlig, att detta tillsammans med några av de ovan nämnda lika ovanliga detaljerna måste betraktas som avgörande bevis för samhörigheten mellan de båda bilderna.

En skenbar skillnad ha vi i sidosårets druvklasliknande blodlever, som nu saknas på Vadstenabilden. En sådan har emellertid, som jag sökt visa,[12]) funnits också på den birgittinska bilden, ehuru den skurits bort vid en modernisering, som ägt rum redan under 1400-talet. Att den bortskurna blodlevern bör ha haft just samma regelbundna klasform som på Sigtunabilden, framgår om man betraktar ett annat verk av samme birgittinske mästare som utfört Helga Lekamensbilden i Vadstena, nämligen triumfkrucifixet i S. Lars kyrka i Söderköping, ehuru blodklasen där, liksom för övrigt hela figuren, har en mera långsträckt form.[13]) Det kolossala krucifixet i Söderköping är ett högst egenartat arbete, som just i sina märkvärdigheter visat sig vara direkt inspirerat av skildringarna i den heliga Birgittas uppenbarelser.[14]) I krucifixets Kristusbild möta vi för övrigt också den egendomligt skeva framställning av ansiktet som man också kan iaktta hos Sigtunabilden (fig. 3), och som man eljest skulle ha tolkat som ett resultat av bristande förmåga hos den sistnämnda skulpturens upphovsman.

Det finns givetvis också skillnader mellan skulpturerna utöver dem som redan framhållits. Håret och särskilt skägget äro förenklade och saknas helt omkring munnen. Törnekronan, som är ett av Vadstenabildens starkaste uttrycksmedel, saknas, men den har säkerligen funnits, ehuru utförd i annat material än trä. Av armarna har endast en stump av högra överarmen bevarats, en mager

arm, tämligen klumpigt fästad vid axeln. Denna armstump är av intresse emedan dess tvära avslutning tyder på att Kristus här framställts med båda armarna nedhängande,[15]) händerna något utsträckta och insidorna med de rombiska spiksåren framåtvända. Detta skulle ge oss anledning förmoda, att Vadstenabilden, som ju helt saknar armar, varit framställd på samma sätt.

Det behöver väl knappast framhållas att den största skillnaden kan iakttagas i det andliga innehållet. Vadstenabilden är ett verk av gripande intensitet och förandligad skönhet, som nästan helt och hållet förflyktigats i kopian. I detta fall står Sigtunabilden närmare krucifixet i Söderköping, och det troliga är att den kopierar en nu försvunnen Kristusbild av den birgittinska mästaren, en bild som stått närmare krucifixbilden i Söderköping än den berömda Helga Lekamensbilden i Vadstena. Att det icke kan vara den birgittinske mästaren själv eller ens hans verkstad, som levererat Sigtunabilden, är dock ganska tydligt

Då återstår ännu en fråga att besvara. Kan Sigtunabilden ändå vara beställd och utförd i Vadstena, ehuru av en betydligt senare skulptör, som icke haft någon direkt kontakt med Helga Lekamensmästaren. Det finns en detalj, som kan tala för ett sådant ursprung och det är färgbehandlingen. Denna motsättning t. ex. mellan rödbrunt och svagt rosafärgat och de sötaktiga, fint fördrivna övergångarna mellan färgerna, som man kan se i Sigtunabildens ansikte och skägg, erinrar om färgbehandlingen i ett altarskåp från Törnevalla kyrka i Östergötland,[16]) utfört troligen i Vadstena omkr. 1475. Liknande tendenser återfinnas emellertid på andra håll, även i Uppland, varför vi tills vidare måste lämna frågan öppen huruvida Helga Lekamensbilden i Sigtuna helt och hållet är att betrakta som ett birgittinskt arbete eller om den endast reproducerar ett birgittinskt original. I vilket fall som helst är det synnerligen intressant, att i dominikanernas kyrka i Sigtuna finna ett så nära sammanhang med den blomstrande konsten i birgittinernas Vadstena.

EN RELIKVARIEBYST.

I de äldre beskrivningarna över Sigtuna möter stundom uppgifter om »en människobild med krona på huvudet», som haft sin plats

Fig. 4. Bystrelikvarium i Mariakyrkan.

överst på östligaste pelaren på norra sidan, närmast koret. I Hornbergs Forn-Sigtuna få vi bekräftelse på att det är fråga om den ännu bevarade bröstbilden av ett krönt kvinnligt helgon (fig. 4). Folktraditionen har sysslat med denna bild och de mest romantiska berättelser ha varit i omlopp. Hon kallas alltjämt »Jungfrun från Venngarn» eller »Bruden från Venngarn». Dessa berättelser få väl betraktas som sekundära och uppkomna som förklaringssägner till

den lilla fantasieggande bilden, även om det i sägnen i och för sig kunde ligga någon liten kärna av sanning. Ty skulpturen är utan tvekan en medeltida helgonbild och därtill en relikgömma, en relikvariebyst, och i denna egenskap unik i vårt land, som Erik Floderus framhållit. [17]) Huvudet är nämligen ihåligt och har antagligen varit avsett att omsluta ett kranium eller åtminstone en del av ett kranium. Håligheten är nu öppen upptill — det hela påminner osökt om en äggkopp till konstruktionen — men den har haft ett lock av något lätt material, som dock lämnat fri sikt i en springa mellan kronans blad och spetsar. En märla baktill för lockets fastsättande och urtagningar på insidan av kronbladen, som bildat fals för locket, äro nu de enda vittnesbörden om att det en gång funnits.

Vem denna rosenkindade unga prinsessa är vet vi inte med säkerhet, eftersom alla attribut och inskrifter saknas. Det har föreslagits S:ta Katarina av Alexandria,[18]) och detta är mycket möjligt, eftersom ett altare till hennes ära förekommit i kyrkan och hon enligt ett brev av ärkebiskop Jakob Israelsson redan 1281 hörde till de viktigaste helgonen i klostret.[19]) Andra möjligheter kunna dock förefinnas.

Såsom bystrelikvarium av trä är bilden som sagt unik i Sverige, men i sydligare delar av Europa finnas desto flera paralleller. Den som upplevat silverkammaren i S:t Ursulas kyrka i Köln, med alla dess reliker av Ursula och hennes 11.000 jungfrur, har sett över hundra exempel samlade på ett enda ställe. Överhuvud taget finnas gott om sådana relikbyster i Rhenlandet,[20]) men också i oss mera närliggande trakter, t. ex. i Ost- och Westpreussen.[21]) Det är icke otänkbart att vår bild ingått som del i ett altarskåp, ehuru dess relativt stora höjd talar emot det. Just omkring 1400-talets mitt var det i nordtysk konst vanligt att låta byster ingå i altarskåpen — flera präktiga exempel ha bevarats också i Sverige[22]) — och någon gång händer det att dessa också äro relikbyster[23]) av samma slag som vi här ha att göra med. Dessa i och för sig intressanta spörsmål och många andra problem som röra denna skulptur skola här icke närmare belysas, då de komma att utförligt behandlas av en annan forskare.[24])

Ur konstnärlig synpunkt är den lilla relikbysten visserligen enkel

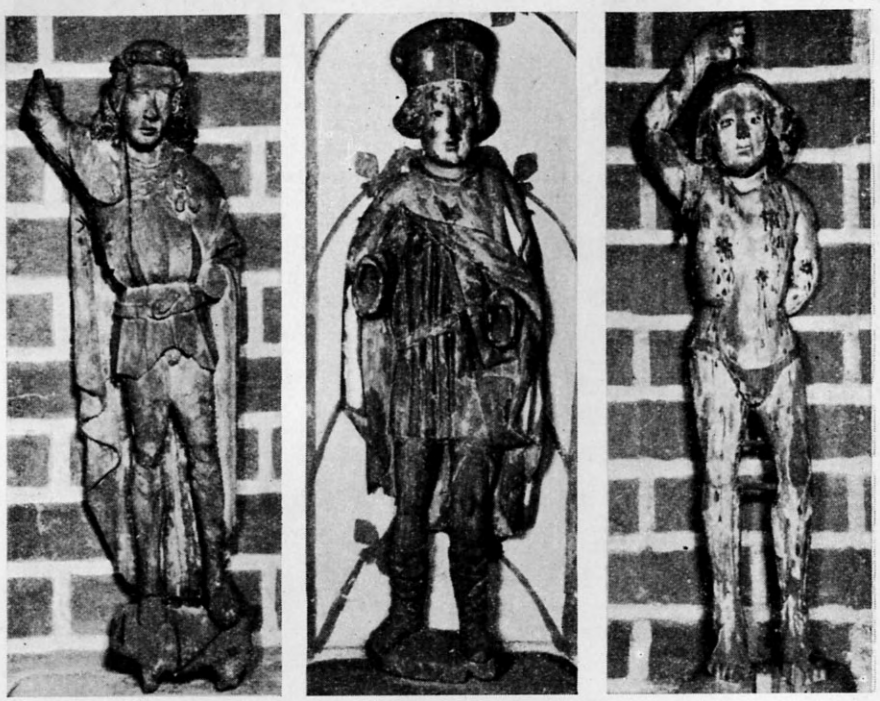

Foto: B. Leijd.

Fig. 5–7. S:t Mikael, S:t Rochus och S:t Sebastian i Mariakyrkan. Ur ett förlorat altarskåp.

och troskyldig, men den har en stramhet och frisk spänst i linjerna som uppväger åtskilligt av mera tekniskt skickliga mästares prestationer. Man vill gärna betrakta konstnären som svensk just på grund av friskheten och det något tafatta tekniska utförandet. Besläktade skulpturer finnas bevarade i Uppland, även om de knappast kunna vara utförda av samma hand. Det kan inte förnekas att t. ex. den nedan behandlade kungen (fig. 8) i Mariakyrkan har en viss likhet ehuru den är av enklare kvalitet. En upplänning har alltså varit den trolige mästaren.

De smala axlarna, kronans breda form och den karakteristiska framställningen av håret skulle tyda på en tillkomsttid omkr. 1460. Som alltid, när det gäller mer eller mindre allmogebetonad konst, måste man här räkna med en ganska bred tidsmarginal, varför bilden skulle kunna vara ännu något senare.

BILDER UR TVÅ FÖRSVUNNA ALTARSKÅP.

På långhusets pelare stå ytterligare tre helgonbilder, som äro så lika varandra, att man måste förutsätta att de ursprungligen hört tillsammans och då närmast tillhört mittpartiet (corpus) av ett nu försvunnet altarskåp. Dessa tre skulpturer återgiva S:t Mikael (fig 5), S:t Rochus och S:t Sebastian (fig. 6—7).

Ärkeängeln Mikael, Guds väldige stridsman, hör till de tidigast dyrkade helgonen i Sverige och återgavs i bild redan på 1100-talet. Han var ju uppståndelsens ängel och hjälpte mot bråd död. När han dessutom var riddares och soldaters speciella skyddsängel och beskyddare för köpmän, bagare, skräddare och tenngjutare, förstår man att han hade en viktig plats att fylla i Sigtuna under medeltiden. Åtminstone en bild till av Mikael har funnits i Mariakyrkan, om man får tro W. Hornbergs uppgifter i Forn-Sigtuna.[25]) På sakristivalvet fanns enligt denne författare: »en gammal målad tafla med tvenne öppningar, som till höger föreställer en mansfigur uti fullkomlig rustning, med ett kors i den venstra och en vigtskål i den högra handen.» Det måste vara Mikael som den yttersta domens ängel med själavågen, som här skildrats. I skulpturen, fig. 5, återges han i den vanligare funktionen som drakdödare, enligt Uppenbarelsebokens 12. kapitel. Vid första påseendet kan man tro att denne smärte drakdödande riddare i rustning är S:t Göran, ja, det har t. o. m. gissats på S:t Erik, men urtagningar på skulpturens baksida för fästande av vingar visa att det verkligen är fråga om Mikael.

De båda övriga altarskåpsfigurerna, fig. 6—7, äro ganska ovanliga i svensk konst.[26]) Båda tillhöra de helgon som blevo speciellt omhuldade under 1400-talet i sin egenskap av pestpatroner, d. v. s. beskyddare mot pest.

S:t Sebastian var enligt legenden en romersk martyr under Diokletiani tid och befälhavare för 1. kohorten, som för sin kristna tros skull blev beskjuten med pilar i Kolosseum och, när detta ej hjälpte, ihjälslagen med klubbor. Pelaren, vid vilken han enligt traditionen dött, finns ännu att se i S:t Peter ad vincula i Rom. Först i ungrenässansens konst framställes Sebastian liksom här naken och ge-

Fig. 8–10. S:t Clov i Mariakyrkan och aposteln Jacob d. ä., sannolikt ur samma altarskåp.

nomborrad av pilar. Hans viktigaste uppgift var att skydda mot pest, andra farsoter och kreaturssjukdomar. Dessutom var han soldaters och skyttars beskyddare.

S:t Rochus var en yngling från Montpellier i Frankrike (död c:a 1327), som gav de fattiga sin förmögenhet och ägnade sig åt sjukvård till dess att han själv drabbades av pesten. Rochus räknas ofta till de s. k. 14 nödhjälparna. Han är här framställd som en ung man i världslig vandrardräkt med kort kåpa, mössa, väska, hosor och stövlar och har troligen haft en pilgrimsstav i sin hand. Förmodligen avses att skildra honom som sjukvårdare. Att det verkligen är Rochus vi ha att göra med framgår av ett bevarat fragment av färgen på högra benet, strax nedom knät. Hosorna äro där uppslitsade för att visa pestbölderna.

Dessa tre helgonbilder, som visa släktskap ifråga om storlek, ställning, ansiktenas form och det naturalistiska återgivandet av detaljerna, ha som redan framhållits, säkerligen tillhört samma altarskåp och detta altarskåp bör ha tillkommit omkring 1500. Stilen är nordtysk och utförandet tämligen elegant, men ganska ytligt.

En helig konung, bredbent och myndig, med riksäpple i sin vänstra hand, är nu den enda i Mariakyrkan bevarade resten av ett annat altarskåp. Denne konung är med säkerhet S:t Olov och skulle alltså ha hållit en yxa i sin högra hand. Bilden är ganska grovt och klumpigt utförd, men där finns mera av karaktär i den än i de elegantare helgonen vi nyss stiftade bekantskap med. Dräkten, den halvkorta kåpan med lågt sittande bälte och bård vid halsen pekar mot tiden strax efter århundradets mitt. Här gäller emellertid samma reservation beträffande allmogekonstens datering som ovan vid bystrelikvariet. Den kan alltså ha tillkommit ännu något senare. Även här kunna vi räkna med en uppländsk skulptör, och ett verkstadssammanhang mellan de båda bilderna är inte alldeles uteslutet, ehuru »Bruden från Venngarn» är av högre kvalitet.

Det är möjligt att ännu en bild ur samma altarskåp som S:t Olovsbilden tillhört har bevarats, men den har sedan länge varit i privat ägo. Det är en bild av aposteln Jakob d. ä. (fig. 9), kanske ännu grövre och enklare tillyxad än Olovsbilden, men med betydande likheter i modelleringen av ansiktet och framställningen av dräktens veck. Denna bild anträffades av antikvarien Bengt Thordeman år 1923 som förnämsta prydnad på hemlighuset hos en känd Sigtunabo, varifrån den senare såsom gåva hamnade hos Dr. Thordeman. Vilka öden denna bild genomgått och vart alla dess kamrater ur altarskåpet tagit vägen är okänt och skall väl så förbli.

---

1) Om kyrkans byggnadshistoria se Sigurd Curman i Romdahl-Roosval, Svensk konsthistoria, Stockholm 1913, s. 80 ff.

2) E. Eckhoff, Tvenne nyupptäckta medeltida epitafier i den gamla dominikanerkyrkan i Sigtuna, Fornvännen 1906.

3) Brevet refererat bl. a. i Erik Floderus, Sigtuna, Stockholm 1941, s. 145.

4) G. Gihl, Sigtuna och Norrsunda, 1925.
5) Om denna målning kommer en utredning att göras i annat sammanhang.
6) Mariaskåpet avbildat i Thordeman, Sigtuna, 1926, s. 53.
7) Bertil målares andel i Sigtunaskåpet påpekad av J. Roosval.
8) Avbildad i Floderus, a. a. s. 133.
9) Mått, färger, konserveringstillstånd etc. beträffande samtliga skulpturer i Mariakyrkan kommer att meddelas i anslutning till del II av denna uppsats.
10) R. Norberg, Helga Lekamensbilden i Vadstena och triumkrucifixet i Söderköping, Birgittastiftelsen 1941. Kompletterande uppgifter om Helga Lekamensbilden i en under tryckning varande uppsats av förf. om Danzig och den svenska konsten under 1400-talets förra hälft i Fornvännen 1942.
11) Detaljer se Norberg a. a. omslagsbilden samt fig. 2 och 5.
12) Norberg a. a. sid. 4 och 5.
13) Norberg a. a. s. 5 ff.
14) Norberg a. a. s. 6 Jmfr. även S. Hedlund i Tidskrift för konstvetenskap 1941, s. 17. Detaljbilder av triumfkrucifixet i Norberg, a. a. fig. 3 och 4.
15) Om underarmen varit upplyftad skulle överarmens avskärning varit sned vid sammanfogningsstället och icke rak som nu.
16) Statens historiska museum nr 14212. Jmfr beskrivning av Andreas Lindblom i Birgittautställningen 1918, s. 44, samt Lindblom, Den heliga Birgitta, 1918, pl. 19.
17) Floderus a. a. s. 145, avbildning s. 146.
18) » » »
19) Mats Åmark har i Uppsala Nya Tidning 4/12 1937 erinrat om dettå brev med uppgifter om de helgdagar som ha särskild betydelse för klostret: Utom Helga Kors är det Vårfru, Maria Magdalena, Katarina, Augustinus, Dominicus och Petrus martyren.
20) J. Braun, Reliquiare, Freiburg i B. 1940, s. 135 och 416 ff.
21) K. H. Clasen, Die mittelalterliche Bildhauerkunst im Deutschordensland Preussen, Berlin 1939, fig. 84—85, 258—59, 391—92.
22) T. ex. altarskåp i Toresund (Strängnäs domk:omus.), Munktorp (Västmanland) och Johannes Stenrats altarskåp av år 1471 i Bälinge (Uppland). Det bästa exemplet fr. Lübeck utgöres av Jacobikyrkans altarskåp av år 1435, nu i Schwerins museum.
23) Clasen, a. a. s. 81 och 343.
24) Bilden kommer att utförligt publiceras av antikvarien friherre Carl R. af Ugglas, som intresserade sig för den i samband med utställningen »Klosterkultur» i Statens historiska museum 1941, där bilden var utställd jämte Dominicusbilden och som först framhållit dess unika karaktär.
25) W. Hornberg, Forn-Sigtuna, Stockholm 1858, s. 87.
26) De förekomma någon gång i altarskåp från medeltidens sista årtionden, men egna kultbilder ha icke bevarats mer än i sammanlagt ett tiotal fall.

NÅGRA KRAV PÅ PRÄSTTIONDE

av sigtunabornas fiske.

av *Lennart Aspegren.*

Fiske och sjöfart har under århundraden utgjort viktiga förvärvskällor för sigtunaborna. Sedan uråldriga tider har de ansetts äga privilegium på strömmingsfiske i den finländska skärgården, ända upp i norra Österbotten. Detta fiske synes under 1600-talet alltmera ha vunnit i betydelse. Uti ett brev av den 31 mars 1649 lämnar drottning Kristina Sigtuna, jämte övriga städer vid Mälaren, frihet att idka allehanda fiskerier i Norrlands hamnar samt strömmingsfiske i finska skärgården, med undantag av de 6 mils omkrets kring Åbo, varå denna stad hade enskilt privilegium. Den 13 december 1672 beviljar förmyndarregeringen — tydligen som ett slags nödhjälp efter de stora eldsvådorna i Sigtuna — stadens skutor passage genom slussen i Stockholm till idkande av fiske vid Finlands och Norrlands stränder utan annan avgift än slusspengars erläggande. Men även fiskevattnen på närmare håll i Mälaren och främst vid stadens egna stränder utnyttjades naturligtvis.

Under 1700-talet synes de långväga fiskefärderna småningom ha upphört. Det egna strandfisket var dock fortfarande givande och utövades förutom med nät och ryssja även med not och katsa. Sedan gammalt fanns några platser vid stadens stränder, där notdragning kunde ske. Av fångsten hade staden rätt till viss andel, som såldes till förmån för stadskassan. Katsor förekommo mest i Östra, men även i Västra färjsundet. En del katseställen ansågos vara bundna

vid äganderätten till vissa gårdar i staden; andra köptes och såldes som fast egendom, och åtkomsten lagfors i vanlig ordning. Fr. o. m. slutet av 1700-talet erlades en bestämd avgift till staden för varje katsa.

Under 1600- och 1700-talen rådde ständiga tvister mellan Sigtuna ecklesiastika och administrativa myndigheter. Oenigheten kom att gälla även kyrkoherdens rätt till andel i fisket, som från stadens sida förnekades. Då rikets ärkebiskop Laurentius Paulinus Gothus i mars 1639, troligtvis för visitation, besökte Sigtuna, försummade icke stadens dåvarande kyrkoherde Andreas Nicolai att för honom beklaga sig över sigtunaborgarnas tredska härutinnan. Som följd härav utfärdade den myndige ärkebiskopen omedelbart följande skrivelse:

L. Paulinus Gothus, Arch. Ubsaliensis et Academiae Procancellarius etc. Gör allom här medh kunnigt och witterligit.

Aldenstund man i sanning förnimmer, att Kyrkioherdenom i Sightuna en stor deel bliffuer afkortat uthi the Pertseler som hans åhörare och stadsinbyggiare, efter Guds och Högha Öfwerhetennes Befalning, Kyrkioordningen, Rijksens Recesser och en godh gammall pläghsedh plichtige äro honom att tillställa och meddela uthaf theras århlige fijskerij. Therföre will man här medh, uppå Embetsens wägnar, haffua them sampligen och synnerligen alfwarligen förmanadt och budhit att the sielfwa retta sigh här uthinnan, och godwilleligen latha honom bekomma, så wäll i thenne förb.de som andra Tijonde Pertseler, hwadh rett och tillbörligit är. Särdeles att the ther bredewidh inrymma honom Kyrkioherdens tillbehörige och whanlige Kattiskeställen och Notedrechter här i sundet. Thesslijkes uthaf sijkelöije fiskerij widh Stäkett, halfwa Tijonden, och then andra halfparten then Kyrkioherdenom uthi hwars sochn fijske wattnett är belägeth. Thermedh skeer, thet Gudhi then Aldrahögste och Högha Öffwerhethenne till welbehagh, sampt Guds H. Ord, Kyrkioordningen, Recesserne och godh gammal sedwenio lijkmätigdt är, deth them sielfwom länder till itt godt Samwet och ährligit nampn och berömmelse. Ther huar och en aff Stadens förmän och inbyggiare wille sigh Gudeligen och wälwilligen effterrätta, och under Herrans protection kärligen wara befalta. Actum Sightuna then 16 Martii A. 1639.

L. Paulinus Gothus,
Arch. Uppss.

Verkan av denna ärkebiskopens vädjan känna vi icke, men länge torde i varje fall Sigtunas kyrkoherdar icke ha fått uppbära det önskade tiondet. Sextio år senare — kyrkoherde i Sigtuna var då Daniel Rydenius — gjordes en ny framstöt i saken, denna gången genom de världsliga myndigheterna. Den 27 juni 1699 förfrågade sig nämligen landshövdingen i länet hos stadens rådhusrätt om ordningen för inbetalningen av tiondet för fisket i avlägsnare fiskevatten, särskilt »dhee finska eller Rodslags skären». »Effter noga undersökningh där om swarades af borgerskapet deth dhe intet synnerligit fisske hafwa brukat uthom Stockholmen, uthan i finska ortene sigh tillhandlat strömmingh af fisske watnens ägare, dhe där sielfwa medh sin kyrkioherde på orthen om tijonden förenas, men dhe som hafwa i Mälaren brukat Sijklöije fisske berätta sigh till ägaren af siön hafwa betalt watulåt och till körckioherdarne där i näijden tijonde fissk.»

År 1780 gjordes ånyo en aktion från kyrkoherdens i Sigtuna sida att åtkomma andel i fisket. I skrivelse av den 8 maj sagda år till stadens magistrat framhåller dåvarande kyrkoherden Samuel Carl Boije under åberopande av ärkebiskop Paulinus Gothus' ovananförda brev, att stadens kyrkoherdar av åldriga tider varit i possession av ämbetskatseställe i Östra färjsundet och av fiskeriet bekommit tionde, vilket i senare tider blivit dem avhänt, och anhåller att des sa förmåner nu, »då ordning och skick åter börjar ibland oss updagas», ånyo måtte beviljas. Häremot invände emellertid stadens äldste, till vilkas avgörande magistraten hänskjutit ärendet, att de tillförene aldrig hört omtalas, att sådana prästarättigheter blivit här i staden utgjorda, och kunde därför icke finna något skäl att nu de-

samma bevilja, hälst vad tionden anginge mycken anledning torde vara att tro, att om prästen i forntiden fått tionde fisket, så hade det endast skett av sådana stadens invånare, som idkat fiske i finska och norska (!) skärgårdarna, och kunde av fisket vid Stäket så mycket mindre något beviljas, som staden därstädes ej ägde något fiskevatten.» Således ett blankt avslag.

Boijes efterträdare i ämbetet, kyrkoherde Sune Edmark, gjorde ett förnyat försök att erhålla åtminstone en ämbetskatsa i Östra färjsundet, hvartill han ansåg sig så mycket mera berättigad »som fiske under de till borgerskapet 1591 upplåtna Prästägor ej är inbegripet». Edmark avsåg härmed uppenbarligen Johan III:s brev av den 8 maj 1590, varigenom borgerskapet i Sigtuna erhöll rätt till den åkerjord, som dittills legat till prestabolet, emot skyldighet att erlägga skatt, vilken enligt kunglig skrivelse av den 5 juni påföljande år skulle tillfalla stadens kyrkoherde — förordnanden vilka skulle komma att under mera än två århundraden vålla bittra stridigheter mellan stadens borgare och dess kyrkoherdar. I skrivelse av den 2 april 1789 klagar Edmark hos magistraten att frågan om ämbetskatsan, trots det att stadens äldste intet haft att däremot påminna, »stannat i inactivité».

Den alltmera avtagande fisktillgången i stadens vatten i förening med upphörande sjöfart gjorde att frågan om tiondefiskets utgörande småningom förlorade allt intresse. Redan i början av 1800-talet klagades över att fisket, som tidigare varit så givande, särskilt med vinternot, kännbart minskat, och ungefär samtidigt upphörde även Sigtunas sjöfart i och med försäljningen av den sista i staden hemmahörande skutan.

EN PÅVEBULLA I SIGTUNA.

För några månader sedan hittades vid grävningar i Sigtuna, i västra delen av den gamla bebyggelsen, en blybulla. Framsidan visar två huvuden. Ovanför dem står SPE till höger från åskådaren, och SPA till vänster, förkortningar för: SANCTUS PETRUS och SANCTUS PAULUS. På baksidan står ALEXANDER PP III., för: ALEXANDER PAPA III. Det är således Alexander III:s bulla. Alexander, den förutvarande kansleren Roland, valdes år 1159 och dog år 1181.

Alexander var som påve icke erkänd av hela den latinska kristenheten. Efter påve Hadrianus IV:s död valdes förutom han en annan kandidat, Oktavianus, som efter valet kallade sig Viktor IV. Sverige erkände emellertid Alexander, och hans pontifikat har i flera avseenden varit av betydelse för de kyrkliga förhållandena i landet. Det var under denne påve den förste svenske ärkebiskopen Stefan, vigdes i Sens, och i svenska liturgiska minnesmärken återfinnas helgon som heligförklarats av Alexander, däremot icke av motparten kanoniserade helgon. Första gången Fornsigtunas namn möter oss är i ett brev från Alexander III till Knut Eriksson och Jarlen Birger Brosa ifrån 1170-talet.[1])

I riksarkivet i Stockholm förvaras två originalbrev, utfärdade av

Fig 1. Påvebulla av bly för Alexander III, funnen i Sigtuna. 1/1.

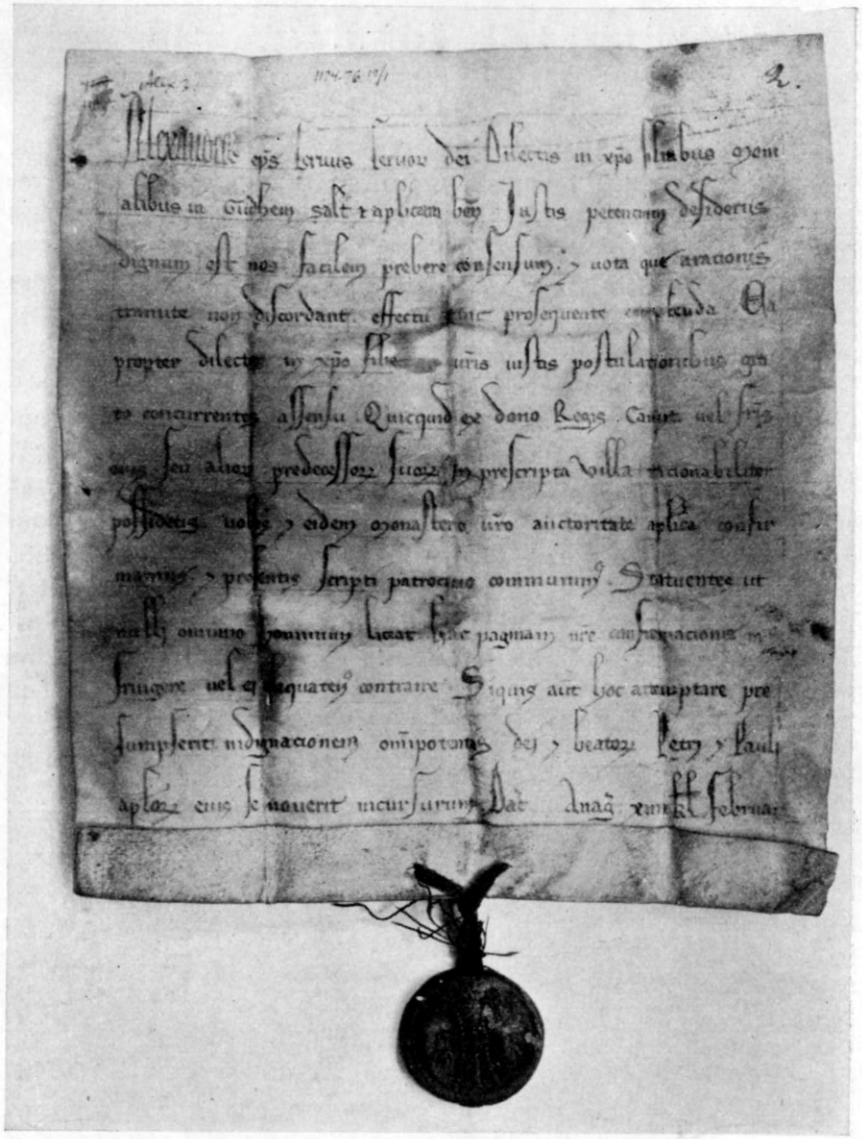

Fig. 2. Nådebrev. Bullan (framsida) fäst medelst silkestrådar.

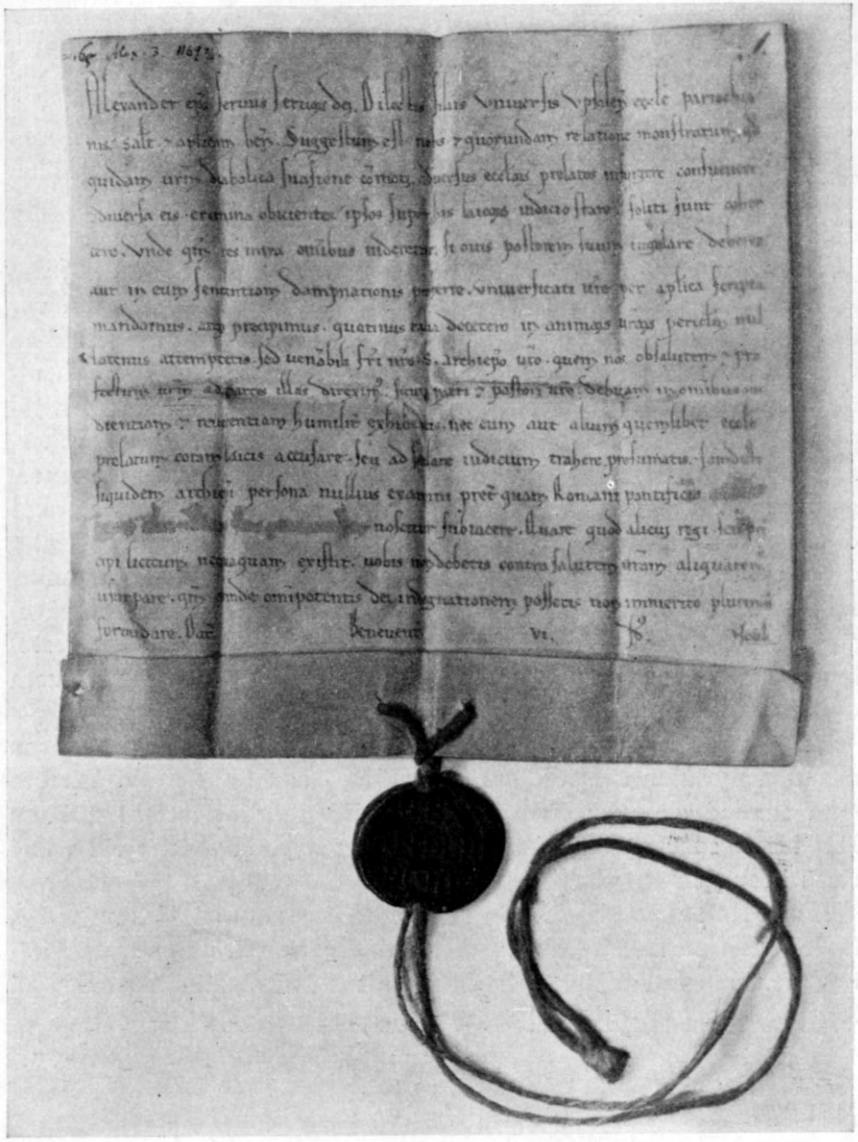

Fig. 3. Dombrev. Bullan (baksida) fäst medelst hampsnöre.

Alexander III, med bullorna i behåll. Båda ha uppvikt kant (plicatura) och genom denna kant och den under kanten befintliga delen av brevet äro gjorda två hål för att fästa blybullan. Vid det ena brevet, fig. 2, är bullan fäst med gula silkestrådar, vid det andra med ett hampsnöre, fig. 3. Skriftbilden i de båda breven äro lika.

Under senare delen av 1100-talet och sålunda just under Alexanders kanslers- och påvetid hade ett olika utförande av två slags påvebrev vunnit stadga. Nådebreven, litterae de gratia, utstyrdes förnämligare än dombreven, litterae de iustitia. I nådebreven var utrymmet generöst tilltaget, skriften var mera utsirad, och bullan var fäst medelst ett silkessnöre. Dombreven ha hampsnöre och utförandet är enklare. Riksarkivets båda brev ge prov på vardera typen. Nådabrevet är utfärdat till förmån för cisterciensnunnorna i Gudhem i Västergötland, och stadfäster de gåvor som nunnorna mottagit av konung Knut, hans bror, och hans företrädare. I dombrevet, som är ställt till Uppsala stift, förbjudes att prelater dragas inför värdslig domstol, och lydnad för ärkebiskopen anbefalles. Ärkebiskopen i Uppsala själv skall lyda endast under påvestolen — enligt den numera synliga texten. Ett tillägg till påvestolen är nämligen bortskrapat, men det är icke svårt att rekonstruera dess innehåll.[2])

En jämförelse ger vid handen, att de båda kvarhängande bullorna och den nyfunna äro alldeles lika. Fram- och baksidorna härröra från samma stampar. Den nyfunna bullan är otvivelaktigt äkta. Då intet spår av sigillsnörena finnes kvar, veta vi icke vid vilket slags brev den en gång varit fäst.

Innan Roland valdes till påve och då antog namnet Alexander III, hade han innehaft kanslersämbetet under sina tre närmaste företrädare. Han har själv haft tillfälle att utöva sigillkritik, och han har publicerat en dekretal rörande urkundsbevis.[3])

Toni Schmid.

1) DIPLOMATARIUM SUECANUM I, nr 852.
2) DILPOMATARIUM SUECANUM I, nr 62, 72.
3) DECRETALIUM GREGORII IX. Lib. II, Tit. XXII De fide instrumentorum, Cap. 2. — Jfr *H. Bresslau*, Handbuch der Urkundenlehre I. 1912, 17, 657 och not. 1.

ETT GRAVFÄLT FRÅN 1000-TALETS SIGTUNA.

I slutet av maj 1942 påträffades tre skelettgravar vid grundgrävningsarbeten i Sigtuna. Undertecknad, som av Riksantikvarien förordnades att besiktiga platsen, kunde vid framkomsten konstatera, att den ena av gravarna redan var helt raserad, medan de två återstående ännu lågo till hälften orörda av arbetarnas spadar. Trots detta gav emellertid den fortsatta undersökningen ett så pass gott resultat, att det väl förtjänar ett omnämnande.

Gravarna lågo omedelbart söder om landsvägen till Sigtuna-stiftelsen på fil. mag. Sigurd Fridéns tomt, således på den lilla backen ungefär mitt emellan Hospitalsudden och Kalvtomten. Detta förtjänar ett visst beaktande, eftersom ett flertal forngravar tidigare påträffats och undersökts på dessa sistnämnda platser. Antikvarien Gustaf Hallström har i en uppsats i Upplands fornminnesförenings tidskrift 1922, nionde bandet, redogjort för dessa undersökningar och fastslagit gravarnas sena karaktär. Såväl på Hospitalsudden som på Kalvtomten hittades skelett orienterade i öster-väster och med obetydligt eller intet gravgods. Att någon av gravarna skulle förskriva sig från en äldre epok än 1000-talet har icke kunnat bevisas, sedan må det vara hedningar, som ha begravts i dessa backar eller icke.

Någon allt för skarp gräns i fråga om begravningsritualen kan man knappast draga mellan hedningar och halvkristna under den brytningstid, som just 1000-talet måste ha utgjort i vårt land.

De nu undersökta gravarna hade till skillnad från de föregående inga synliga märken ovan jord. Den döde hade lagts i en träkista, som låg inbäddad i den starkt lerhaltiga jorden på endast 65—75 cm:s djup under markytan.

Grav 1. Huvudet och hela överkroppen bortschaktade. Skelettet tämligen väl bevarat, orienterat öster-väster med huvudet åt väster. Mellan fötterna påträffades ett silvermynt. 10 spikar av intill 8 cm:s längd och stora, avrundat romboidiska huvuden tillvaratogos från den helt förmultnade kistan.

Fig. 1. Grav 2. Eältebeslag av brons. 1/1.

Grav 2. Nedre extremiteterna upp till höftpartiet samt högra armen bortschaktad. Skelettet tämligen väl bevarat; orienterat öster-väster med huvudet åt väster. — Strax nedanför bäckenbenen hade arbetarna tillvaratagit en sölja av brons, en trind ring (remdelare) av brons, några bronsbleck samt ett eldstål av järn. Vid den fortsatta undersökningen påträffades en järnkniv vid bäckenpartiets vänstra sida. Endast en spik från huvudändan av den ursprungliga kistan fanns kvar.

Grav 3. Helt bortschaktad. Låg enligt uppgift i ett brandlager; skelettet var orienterat öster-väster med huvudet åt väster. Vid de nedre extremiteterna hade en holk (doppsko?) av järn påträffats. Dessutom hade 18 spikar av samma typ som från grav 1 tillvaratagits. Smärre delar av brandlagret återstodo, vilka jämte själva skelettdelarna tydligt gåvo vid handen, att bränning i någon form ägt rum i samband med gravläggningen.

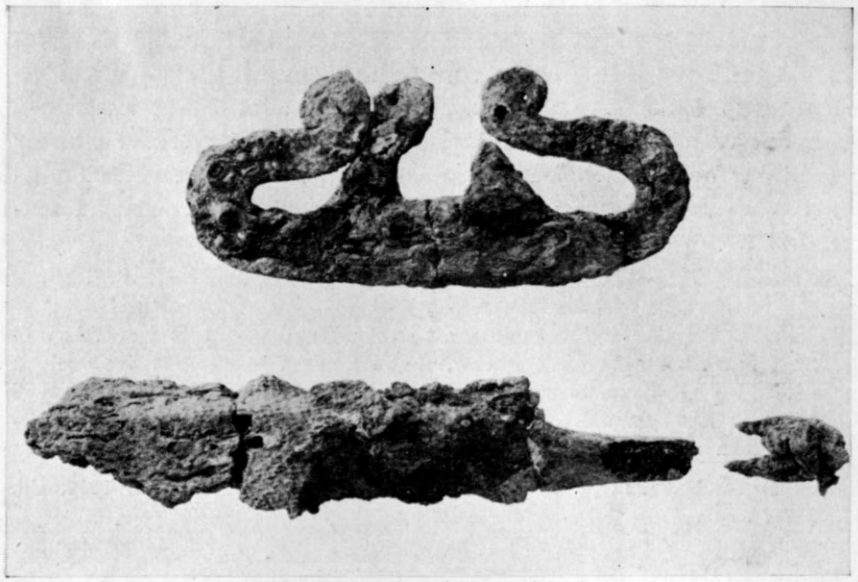

Fig. 2. Grav 2. Eldstål och kniv med fastrostade grova tygrester. 1/1.

Härd. En dryg meter från fotändan av grav 3 låg strax under torven en liten samling stenar delvis skörbrända och inbäddade i ett icke alltför kraftigt brandlager. Tydligen rester av en primitiv härd.

Som sammanfattning kan man konstatera, att vi här tydligen ha att göra med en kristligt påverkad begravningssed ehuru den ännu är starkt uppblandad med hednisk tradition. På det senare tyder bl. a. det relativt rika fyndbeståndet i grav 2, brandlagret i grav 3 med bredvidliggande härd[1]) samt gravarnas allmänna placering till en perifert belägen gravbacke. Att de äro relativt samtidiga är uppenbart och åldern anges av myntet i grav 1. Enligt bestämning av amanuens N. L. Rasmusson är det av en vanlig mynttyp med en hand på ena sidan och ett kors på den andra, vilken präglades för Henrik II (1014—24) i staden Deventer. På grund av myntets dåliga beskaffenhet kan man ej med säkerhet avgöra, om det är ett original eller en samtida eftermyntning. Det är ganska nött, varför gravens, och därmed gravarnas, anläggning bör kunna hänföras

till 1000-talets mitt. Och de övriga fynden jäva icke detta. Bronssöljan i grav 2 har inga direkta motsvarigheter i vikingatidens formvärld men torde ha utvecklats ur typer, som varit vanliga vid vikingatidens slut. Det i och för sig vackra eldstålet tillhör visserligen en under vikingatiden vanlig typ, men denna fortlever även under medeltiden och senare.[2]) I sin utformning, med genombrutet mittparti och inre, upprullade flikar, är det unikt i vårt svenska material.

W. Hqt.

1) Man har framkastat den tanken, att dylika brandlager, som i enstaka fall ha påträffats i sena skelettgravar, skulle härröra från något slags rituell offereld i samband med gravläggningen. Jfr Karl-Alfred Gustawsson i Bromma hembygdsförenings årsskrift 1933 samt Hans Hansson i Kulturhistoriska studier tillägnade Nils Åberg 1938.

2) N. Keyland, Primitiva eldgörningsmetoder i Sverige, Fataburen 1916, sid. 207 ff.

FINGERRINGAR AV GLAS.

Det är påfallande, att minst ett 10-tal fingerringar av glas — de flesta sönderbrutna — äro funna i de medeltida kulturlagren i Sigtuna[1]), medan fingerringar av glas från medeltiden annars mycket sällan ha påträffats i vårt land. Sigtunaringarna äro av två typer, dels enkla klackringar (fig. 1), dels släta ringar (fig. 2: 3). I regel äro de klart gula, en ring är grön och en, som vid 1941 års undersökning påträffades på Palmeska tomten, är purpurviolett (fig. 2: 4).[2])

Då glas icke tillverkades i Sverige under medeltiden måste dessa ringar vara importerade och man tager säkerligen icke miste, om man påstår att de kommit till Sigtuna från Västeuropa, måhända genom Frisergillets handel. Jag känner icke till, om några medeltida fingerringar av glas äro bevarade i Västeuropas museer, men att de icke hörde till sällsyntheterna framgår tydligt av den medeltida litteraturen. Skalderna omtala ofta fingerringar av glas. Walter von der Vogelweide († 1230) och Gottfried av Strassburg (omkr. 1200) betrakta dem tydligen som surrogat för ringar av ädelmetall.

Begreppet »glesîn vingerlîn» bli för dem synonym för en obetydlighet, en spottstyver och ett tecken på fattigdom.[3]) Dessa ringar importerades tydligen i viss utsträckning från Venedig till Nordeuropa. Så ingår i en tullista från 1252 för Damme, Brügges hamnstad, en hel kista med venetianska fingerringar av glas, som grevinnan Margareta av Flandern hade beställt.[4]) Man kan fråga sig vad hon skulle använda dem till, var det som gåvor åt sina underlydande eller var det till någon fest, liksom senare tiders kotiljong?

En undersökning av glasets kemiska sammansättning i en del av ringarna från Sigtuna, utförd av ingenjör Gillis Olson vid Statens Historiska Museum, har visat, att alla de undersökta, så när som på ringen från Palmeska tomten, äro av blyglas. De innehålla 50—60 % blyoxid.[5]) Detta innebär, att man eftersträvat en så stark ljusbrytning som möjligt och glaset i ringarna är närmast strass, en föregångare till de syntetiska ädelstenarna. Den höga blyhalten gi-

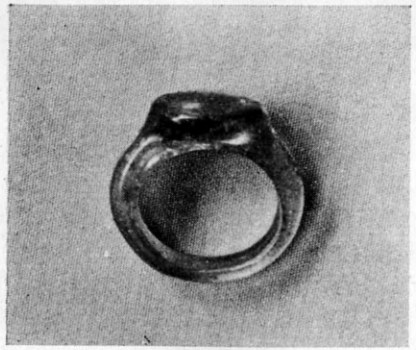

Fig. 1. Fingerring av glas från Sigtuna. 1/1.

ver ringarna utom en stark lyster även en djup, bärnstensgul färg. De gröna ringarna äro säkerligen färgade med koppar.

Att tillverkningen av glasringar spelat en icke oväsentlig roll under äldre medeltiden framgår bl. a. därav, att i Diversarum artium schedula (Anteckningar om skilda konstarter), en hantverkets bok, troligen skriven i Köln på 900-talet e. Kr. av en presbyter Theophilus, ägnas ett helt kapitel åt tillverkningen av glasringar.[6]) I Theophilus recept ingår aska, salt, kopparpulver och bly, men mängderna äro icke specificerade. Blyglastillverkning omtalas även i ett annat medeltida arbete, De coloribus et artibus Romanorum (Om romarnas färger och konstarter), en sammanställning som går under författarnamnet Heraclius. I tredje boken, från 11—1200-talet, beskrives blyglas och här äro proportionerna angivna till 2/3 pulvriserat bly och 1/3 sand.[7])

Tillverkningen av glasringar under medeltiden byggde säkerligen på tradition ifrån romersk tid. I Trier, i Rhenlandet, har man funnit lämningar av en glashytta, som varit i bruk från mitten av 200-talet till slutet av 300-talet e. Kr.[8]) Här återfinner man samma ringformer som i Sigtuna, dels klackringar (fig. 2: 1), ofta med romerska inskriptioner, dels enkla ringar, ibland med snedställda intryck (fig. 2: 2), vilket även en gång förekommer på ett ringfragment från Sigtuna (fig. 2: 5). Utvecklingen från romersk tid kunna vi inom tillverkningen av ringar icke i detalj följa, fynden äro alltför få och tillfälliga. Men just i Trierområdet ha vi genom rester av glashyttor, där glaskärl och fönsterglas tillverkades, och läm-

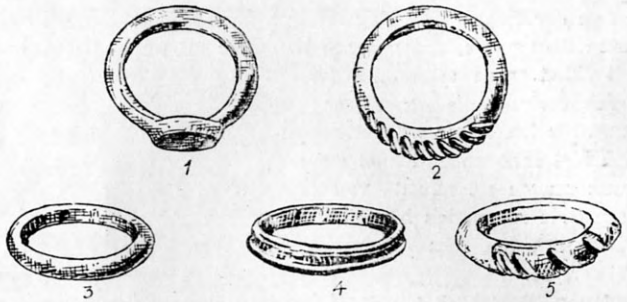

Fig. 2 Fingerringar av glas. 1—2 från Trier, 3—5 från Sigtuna. 1/1.

ningar av keramikugnar, möjlighet att för dessa tillverkningar klart urskilja linjen från den romerska tidens hantverk in i medeltiden. Det finns då icke någon anledning att betvivla, att även tillverkningen av glasringar vilade på en obruten tradition. Det romerska rikets fall medförde icke ett tvärt brott, men en stark nedgång i hantverksskickligheten kan konstateras.

Utanför Sigtuna äro, så vitt jag vet, endast på två platser i vårt land medeltida fingerringar av glas påträffade. I Skanörs borg har en sjukantig ring och 2 fragment av släta ringar hittats.[9]) En av de senare är grön och har analyserats som blyglas. Dateringen är fastlåst till tiden efter ca 1225 då borgen anlades. Bland fynden från det medeltida Lund finns en fingerring av ljusgrönt glas med en i slingor påsmält gul glasflusstråd.[10]) Den är utförd i samma teknik som tidens pärlor.

Det är väl knappast någon tillfällighet att Sigtunas jord lämnat så många fingerringar av detta slag. Sannolikt har någon köpman lancerat denna för svenskarna nya vara i staden och lyckats få den att slå igenom. Man tänker ofrivilligt på Margareta av Flandern och hennes kista full med glasringar från Venedig. Komma de ringar vi nu finna i Sigtuna från ett stort lager, som importerades via Västeuropa från samma håll, från de senare så berömda verkstäderna vid Venedig?[11])

H. An.

1) *H. Arbman*, Bidrag till kännedomen om det äldsta Sigtuna, Fornvännen 1926, sid. 186 f.

2) *Erik B. Lundberg,* Från Palmeska tomten, i denna årsbok sid. 31, fig. 5.

3) *Walter von der Vogelweide* blev förebrådd att han icke ägnade sin sång till en förnäm dam och härpå svarade han med ett poem »Schönheit und Anmuth», i vilket en av verserna lyder:

»Ich vertrage als ich vertroc
und als ich iemer wil vertragen:
dû bist schoene und hâst genuoc
waz mugen sie mir dâ von gesagen?
swaz sie sagen, ich bin dir holt
und nim dîn glesîn vingerlîn für einer küniginne golt.»

Ed. Pfeiffer, 14.

Gottfried von Strassburg sjunger i Tristan:

»— — man hœte in allen landen
deheine fröude funden,
die sî zwei ze den stunden
wolten haben gekouft dar în
umbe ein glesîn vingerlîn.»

Ed. Pfeiffer, 16870—74.

4) *F. Friedrich,* Die altdeutschen Gläser, Nürnberg 1884, sid. 55.

5) *Modernt blyglas* av normal sammansättning håller omkr. 30 % blyoxid; strass håller omkr. 50 % och har samma ljusbrytning som diamant.

6) Des *Theophilus* Presbyter Diversarum artium schedula II, cap. XXI De anulis. Utg. W. Theobald, Berlin 1933.

7) *Heraclius,* Von den Farben und Künsten der Römer. Utg. A. Ilg, Wien 1873.

8) *S. Loeschcke,* Frühchristliche Werkstätte für Glasschmuck in Trier, i Trierer Heimatbuch 1925, sid. 337 ff.

9) *O. Rydbeck,* Den medeltida borgen i Skanör, Lund 1935, fig. 106: 12, 14, 16, nr 14 analyserad.

10) Till antikvarie R. Blomqvist, Lund, som fäst min uppmärksamhet på denna ring, ber jag att få framföra mitt tack.

11) I Murano vid Venedig och på andra platser i Italien tillverkas fingerringar av glas, som kallas »avventurine», ädelstenar, eller venetianska ädelstenar. De äro mycket billiga och bäras f. a. av barn och unga flickor, *G. F. Kunz,* Rings for the Finger, Philadelphia och London 1917, sid. 109.

ETT 900-TALS FYND I SIGTUNA.

I privat ägo finnas många betydande fynd från Sigtuna, men ofta ha ägarne säkerligen icke reda på vilka upplysningar dessa fynd kunna giva om livet i Sigtuna för århundraden sedan. Genom att låta fackmän undersöka fynden, kunna ägarna själva få mycket större glädje av dem samtidigt som det är av stor vikt att dessa föremål i privatägo bliva kända för dem, som arbeta med sigtunaforskning.

Det föremål, som här skall presenteras, tillhör fil. kand. Alf Nordström, Stockholm, och påträffades 1928 vid grundgrävning för den nya apoteksbyggnaden, kvarteret Ödåker, på 1,25—1,50 m:s djup, sannolikt i jordlager, som genom tidigare grävningar rubbats. Det är ett bryne, 11 cm långt, av s. k. slamsten, en ytterst finkornig sandsten, skiktad i rödbrunviolett med mörkgrå strimmor, grågrönt och gulvitt. Ett stort brungult fält, vars färggräns skär över bergartens skiktning, är sekundärt och har uppstått genom oxidation.

Råmaterialet har utvalts med mycket stor omsorg, för att man skulle erhålla dessa praktfulla färgställningar. Ytorna äro noggrant slipade och den smalare ändan genomborrad för en silver-, brons- eller järnring, som varit fäst i en kedja eller ett band. Brynet visar inga spår av användning, ett drag som är gemensamt för praktiskt taget alla brynen av denna art. Förklaringen härtill är måhända att dessa färggranna brynen icke hade någon praktisk användning utan voro hängprydnader och troligen amuletter.

I gravar från 900-talet äro brynen eller hängen av detta slag ofta påträffade; särskilt talrika äro de i Birka.[1]) Statsgeologen dr R. Sandegren, som bestämt bergarten, har icke kunnat lokalisera ursprungsorten för råmaterialet till någon känd svensk förekomst utan håller för troligast, att det är en utländsk bergart. I så fall ligger det nära till hands att tänka sig, att dessa brynen importerats till handelsstaden Birka och därifrån spritts, framför allt till den kringliggande trakten.

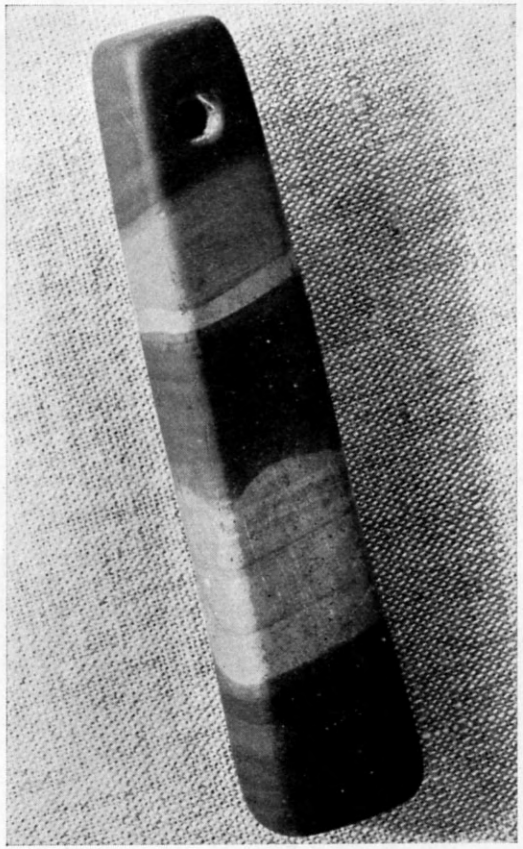

Fig. 1. Brynsten av bandad slamsten, funnen i Sigtuna. 1/1.

Det fordras emellertid en omfattande undersökning innan dessa problem kunna lösas. Den, så vitt jag vet, enda undersökningen över import av skifferbrynen, som hittills företagits, är utförd i England.[2]) Man har, bl. a. genom pertrografiska bestämningar, kunnat visa, att grå skifferbrynen i viss utsträckning importerades, framför allt under 1100-talet ifrån Frankrike. Råmaterialet till denna importvara är troligen hämtat från trakten av Angers i Loireområdet. Man har antagit att denna import skulle ha gått till London och att dessa brynen därifrån skulle ha kommit ut i den engelska marknaden. Omkring 1200 tycks denna införsel upphöra, vilket

har satts i samband med att engelsmännen 1204 förlorade Normandie.

Det här behandlade brynet är det enda i sitt slag från Sigtuna och det tillhör, att döma av andra fynd, 900-talet. Därmed ha vi fått ytterligare ett föremål till den lilla fyndgrupp från Sigtuna, som har rent vikingatida karaktär. Men dessa fynd vittna ingalunda om en vikingatida bebyggelse på platsen, de visa i stället att utvecklingen förlöper på ett normalt sätt, att gamla hävdvunna former och seder från vikingatiden leva kvar någon tid vid sidan av det nya, som växer fram i medeltidens kristna samhälle.

H. An.

1) *H. Arbman,* Birka I, Die Gräber, Taf. 188.

2) *Hubert F. Poole and Gerald C. Dunning,* Twelf-Century Middens in the Isle of Wight, i Proceedings of the Isle of Wight Natural History and Archaeological Society 1937, sid. 683 ff.

Uplands Enskilda Bank A/B

Kontor i Sigtuna

Tel. 11

Innehåll:

Anmälan ..... sid. 5

H. ARBMAN, Sigtunaforskningen, ett arbetsprogram ..... » 7

E. B. Lundberg, Från palmeska tomten, en grundgrävning 1941 .... » 25

V. HOLMQVIST, En gammal hälsokur och dess instrument ..... » 41

A. GEIJER, Mariakyrkans gamla textilier ..... » 51

R. Norberg, De medeltida skulpturerna i Sigtuna Mariakyrka, I .. » 61

L. ASPEGREN, Några krav på prästtionde av Sigtunabornas fiske .. » 77

T. SCHMID, En påvebulla i Sigtuna ..... » 81

W. HOLMQVIST, Ett gravfält från 1000-talets Sigtuna ..... » 85

H. ARBMAN, Fingerringar av glas ..... » 89

H. ARBMAN, Ett 900-talsfynd i Sigtuna ..... » 93